

VAN ZOYS TOT SOEST

TIJDSCHRIFT VAN DE
"HISTORISCHE VERENIGING SOEST"

VAN ZOYS TOT SOEST / 29e jaargang nummer 1

Foto omslag: pont nabij veerhuis / Zwarte Willem uit 1956

Historische Vereniging Soest

Opgericht 8 mei 1980.

Bestuur:

Voorzitter	: W.P. de Kam, Emmalaan 3 wim.de.kam@wolmail.nl	(035-5880048)
Secretaris	: Ger Huttinga, Pijperpad 62 g.huttinga@casema.nl	(035-6028201)
Penningmeester	: P. Kuijpers, Nassaulaan 8 pkuijpers@12move.nl	(035-6013060)
Overige leden	: R.H. Kruiswijk, Driehoeksweg 10 kruiswyk@wanadoo.nl	(035-6011084)
	Mevr. H. Roskam, Disselboom 58 hanneke@roskam.nu	(035-6018750)
	F.J.M. Stokhof de Jong, Korte Kerkstraat 1 stokhof-dejong@planet.nl	(035-6090833)
	P. v.d. Weij, P.C. Hooftlaan 34 petervanderweij@tiscali.nl	(035-6015779)
	C.N. Uyland, van Lenneplaan 5c cuyland@xs4all.nl	(035-6013639)
Redactiecommissie	: J.E.J. Hilhorst, W.P. de Kam, W.C.J.M. Peters	
Redactie-adres	: Plasweg 57a, 3768 AL, telefoon: 035 - 6018639 E-Mail: johhillh@wanadoo.nl	
Homepage	: www.hvsoest.nl	
Omslag	: W. Routers	
Grafische verzorging	: Practicum Grafimediagroep BV, Torenstraat 22a, Soest	

Alle rechten voorbehouden. Overname uit deze uitgave is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van het bestuur van de Historische Vereniging Soest.

PATRIOTTEN, PRINSGEZINDEN EN PRUISEN (1)

ONDERZOEK NAAR DE ELITE VAN SOEST ROND 1787¹

Mieke Heurneman (Landschap Erfgoed Utrecht)

Dit artikel, dat in twee delen verschijnt, is een vervolg op het artikel "Ruste eenigheyd & welvaaren." Onderzoek naar de elite van Soest rond 1750' in Van Zoys tot Soest jrg. 28, nr. 2 en nr. 3 (najaar en winter 2007). De artikelen maken binnen het project 'Waard om te weten' deel uit van het lacuneonderzoek naar de bestuurlijke elite in de provincie Utrecht in de achttiende en negentiende eeuw.

De Republiek op zijn retour²

In 1747 was er een einde gekomen aan het tweede stadhouderlijk tijdperk. Willem IV 'verzette' toen in veel plaatsen de wet, wat inhield dat hij hem onwelgevallige heren uit het lokale bestuur verwijderde. Ze werden vervangen door oranjegezinde regenten. Stadhouders Willem overleed al in 1751, maar de invloed van Oranje bleef groot. Willem, de zoon van de overleden stadhouder, werd pas in 1766 meerderjarig, maar zijn voogden, onder wie de legeraan-

voerder Lodewijk, hertog van Brunswijk, hielden de touwtjes in handen. In veel gewesten bleven ze een grote vinger in de pap houden bij de benoemingen van regenten en ambtenaren. Dat betekende dat sommige aristocraten en rijke regentenfamilies buiten de macht werden gehouden. Dat was ze een doorn in het oog. Willem V, de nieuwe stadhouder vanaf 1766, was een veel zwakkere figuur.

Een zachtmoedige man, was Willem door een buitenlandse voogd, de hertog van Brunswijk, tot een onzekere jongeling grootgebracht. Willem was meer een intellectueel dan een politicus, een man van cultuur en beschaving, die echter de neiging had om alles van alle kanten te bekijken en beslissingen uit te stellen. Uit onzekerheid hield hij star vast aan zijn voorrechten, iets wat werd versterkt door zijn adviseur Brunswijk, die hij ook na zijn meerderjarigheid aanhield. Willem trouwde in 1767 met de nicht van de Pruisische koning Frederik de Grote. Deze vrouw, Frederika Sophia

¹ Met dank aan Gérard Derks voor zijn aanvullingen en commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

² De inleiding van dit artikel is gebaseerd op de inleiding van het nog te verschijnen proefschrift van F. Vogelzang, werktitel: 'Een woonplaats voor fatsoenlijke mensen'. De baronie IJsselstein 1720-1820.

Wilhelmina, was een sterke persoonlijkheid.

Het gevoel van malaise in de Republiek was in de loop van de achttiende eeuw gegroeid. Hoewel het aanvankelijk vooral om een relatieve achteruitgang – Frankrijk en Engeland groeiden harder, maar de economie van de Republiek was nog steeds van flinke omvang – raakten de Zeven Provinciën steeds verder achterop. Van een land van kooplieden en ontdekkingsreizigers veranderde de mentaliteit in die van rijke renteniers, die hun gelden liever veilig belegden dan zelf nieuwe initiatieven ontplooiden. Toch bleef de Republiek een handelsnatie, die bijvoorbeeld een flinke wapenindustrie kende. Een belangrijke klant werden de Amerikaanse kolonisten, die vanaf 1776 een strijd voerden tegen Groot-Brittannië om onafhankelijkheid. Niet alleen bracht die oorlog winst, de Amerikanen konden ook rekenen op sympathie van de Hollanders. De Engelsen echter oefenden grote druk uit om de wapenleveranties te stoppen en hielden zelfs schepen aan op open zee om ze te doorzoeken op contrabande. Deze aantasting van de soevereiniteit van de Republiek moest wel tot oorlog leiden. In 1780 begon de Vierde Engelse oorlog. De over-

machtige Engelse marine nam snel een aantal koloniën in en ook werden vele schepen geënterd en in beslag genomen. In augustus 1781 bevochten zeven lineschepen van de Republiek onder schout bij nacht Johan Arnold Zoutman bij de Doggersbank in de Noordzee de Engelse vloot, die een handelsblokkade had ingesteld. Zoutman bereikte zijn doel niet: al werd de slag als een grote overwinning gevierd, de blokkade bleef en het van handel zo afhankelijke vaderland ging een zware tijd tegemoet³. Niet alleen zorgde de blokkade voor versterking van de economische achteruitgang van de handel en de visserij, men begon nostalgisch terug te kijken. Vroeger was alles beter⁴.

Willem V werd de zondebok. Hij zou de marine hebben verwaarloosd en het vaderland hebben verkwanseld aan het Engelse koningshuis, met wie hij sterke familiebanden had. Willem was opperbevelhebber van de vloot en ook in zijn persoonlijk leven had hij aanleiding gegeven tot veel kritiek. Hij zou zich als een echtbreker hebben gedragen en werd door sommigen al vergeleken met de Romeinse keizers, die hun regering verwaarloosden om zich te verliezen in drank en feesten⁵. Die kritiek werd versterkt door een dreiging in het zuiden. In

³ Zie bijvoorbeeld F. Grijzenhout, 'Altoos gedenkwaardig was voor den waaren vaderlander, de vyfde van Oogstmaand', in: H. Bots en W.W. Mijnhardt, *De droom van de Revolutie. Nieuwe benaderingen van het Patriotisme* (Amsterdam 1988), 98-115, met name 100-102.

⁴ Zie onder meer: N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004), daar 278 en 391, noot 18.

Prins Willem V, ca. 1785 (door Benjamin Samuel Bolomey) (Museum Flehite, Amersfoort)

1781 begon de Oostenrijkse aartshertog Jozef II, landsheer van de Zuidelijke Nederlanden, de Republiek onder druk te zetten. Zouden de Oostenrijkers doorstoten tot op het grondgebied van de Republiek? In diverse provincies riepen de Statenvergaderingen op tot bewapening om de vijand tot staan te brengen. Ook in Utrecht en Holland gebeurde dat.

Ontevreden burgers

De vrijheidsstrijd van de Amerikanen raakte een snaar in de Republiek⁶. Er was veel onvrede vanwege het systeem dat door Willem V was ingesteld, waarbij sommige regenten hun macht en positie hadden verloren. Willem had een netwerk van patronage opgebouwd, waarbij hij direct of indirect zeggenschap had op benoemingen van vele functies. In verschillende provincies en steden had hij zetbazen geïnstalleerd, die bepaalden, wie welk ambt kon bekleden. Dat zette veel kwaad bloed bij mensen die gepasseerd werden. Zij kregen gezelschap van democratische idealisten.

De politieke en economische onvrede kwamen in de Republiek samen. Dit werd onder woorden gebracht in het beroemde pamflet van de Overijsselse edelman Joan Derk van der Capellen, *Aan het volk van Nederland*, waarin de schuld van de ellende bij de stadhouder werd gelegd. Van der Capellen keek echter niet naar de toekomst, maar baseerde zijn ideeën op een ver – zo niet mythisch – verleden, waarin grondrechten hadden gegolden, volgens welke het volk de soevereiniteit bezat om zijn eigen bestuurders te kiezen⁷. Het waren

⁵ S.R.E. Klein, *Patriots republikanisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam 1995), met name 128-165.

⁶ Zie bijvoorbeeld S. Schama, *Patriotten en Bevrijders. Revolutie in de Noordelijke Nederlanden 1780-1813* (Amsterdam 1989), 90.

⁷ Zie onder meer C. Dekker, *Geschiedenis van de provincie Utrecht. Vanaf 1780* (Utrecht 1997), 63 ev en S. Schama, *Patriotten*, 113 ev.

die grondrechten die door de stadhouder en zijn stromannen met voeten getreden werden. Goede bestuurders zouden niet uit zijn op eigen gewin, maar op het juiste voor alle inwoners. Symbool voor de vrijheid van het volk werd bewapening. De stadhouder maakte gebruik van buitenlandse huurlingen, per definitie onbetrouwbaar want gehoorzaam aan de hoogste bidder. Het volk moest niet van zulke figuren afhankelijk zijn. Van oudsher had men het recht bezeten tot het oprichten van eigen, bewapende schutterijen. Vrijheidslievende burgers lieten door deelname aan schutterijen zien, dat zij actief betrokken waren bij hun republiek. Huurlingen waren afhankelijk van de hoogstbiedende en vooral gevoelig voor corruptie⁸. Er werd daarbij teruggegrepen op het roemruchte verleden, toen de Hollandse burgers zich hadden bevrijd van het Spaanse juk. Door deelname aan een gewapende burgermacht waren de burgers bovendien onafhankelijk van de stadhouder, want juist zijn militaire functie en de van hem afhankelijke huurlingen gaven hem veel macht. Dat laatste was misschien wel de kern van de zaak: iedereen begreep wel dat een burgerbewapening het nooit zou kunnen winnen van een beroepsleger, maar het was noodzakelijk dat de bevolking een vuist kon

maken tegenover een van een persoon afhankelijk huurlingenleger⁹. Van der Capellens boodschap sloeg enorm aan, vergelijkbaar in onze tijd met Pim Fortuyn¹⁰. Onder zijn aanhangers scharden zich de ontevreden aristocraten en democraten: ze trokken samen op onder het banier van 'patriotten' want zij voelden zich de ware vaderlanders. Exercitiegenootschappen en vrijkorpsen schooten als paddenstoelen uit de grond. In de

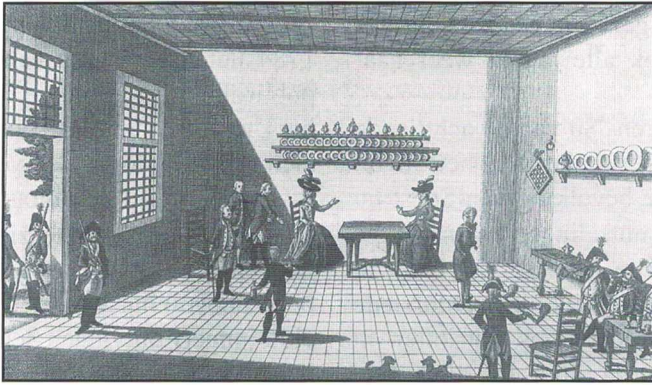

*Utrechtse patriot in officierenuniform,
1784 (Het Utrechts Archief)*

⁸ Zie ook Klein, *Patriots republikenisme*, 169-171.

⁹ Klein, *Patriots republikenisme*, 178-180.

¹⁰ Fortuyn voelde dat zelf ook zo. Niet voor niets heette zijn pamflet uit 1992 ook *Aan het volk van Nederland*.

Aanhouding van Prinses Wilhelmina door de patriotten in een boerderij bij Goejanverwellesluis op 28 juni 1787 (gravure door G.B. Probst) (Atlas van Stolk, Rotterdam)

stad Utrecht wisten de patriotten met steun van deze vrijkorpsen het stadsbestuur flink onder druk te zetten. Vanaf 1786 grepen ze er zelfs de macht.

De patriotten hadden vooral veel aanhang in plaatsen waar een aanzienlijk deel van de bevolking katholiek was. De katholieken vormden een achtergestelde groep (de katholieke eredienst was officieel verboden en katholieken mochten geen belangrijke bestuursfuncties bekleden), zodat het niet verwonderlijk is dat het revolutionaire gedachtegoed van de patriotten hen aansprak. In Utrecht, Amersfoort en Wijk bij Duurstede ontstond een sterke patriottenbeweging. De Amersfoortse opstandelingen stelden zulke forse eisen, dat Willem V in augustus 1785 een leger stuurde om orde op zaken te stellen. Dit betekende het einde van de Amersfoortse patriottenbeweging. In Utrecht brachten de patriotten in 1786 een revo-

lutie teweeg en namen het bestuur over. Daarop vluchtte het prinsgezinde deel van de Staten van Utrecht naar Amersfoort. Op 9 mei 1787 kwam het tot een treffen tussen het Staatse leger en de Utrechtse patriotten. De 'Slag bij Vreeswijk' werd gewonnen door de patriotten. Ondanks de glorieuze overwinning raakten de Utrechtse patriotten onderling verdeeld.

Bekend is verder het verhaal dat Prinses Wilhelmina, de echtgenote van stadhouder Willem V, in juni 1787 op weg naar Den Haag bij Goejanverwellesluis door patriotten werd tegengehouden. Zij riep de hulp in van haar broer Frederik Willem II van Pruisen. Op 13 september 1787 trok het Pruisische leger de Republiek binnen. Dat bracht de patriotten de genadeklap toe. Velen van hen vluchtten naar het zuiden, waar zij zich aansloten bij groepen gelijkgestemden. In Utrecht werden veel vroedschapsleden die in

1786 waren afgezet, in ere hersteld. De stadhouder trok alle macht weer naar zich toe.

Kortom, de jaren '80 van de achttiende eeuw waren roerige jaren in het Sticht. Wat merkte de bevolking van Soest nu van alle schermutselingen en onrust die deze periode in steden als Utrecht, Amersfoort en Wijk bij Duurstede tekenden? Waren er ook patriotten in Soest? Vonden er door dit alles verschuivingen plaats in het dorpsbestuur?

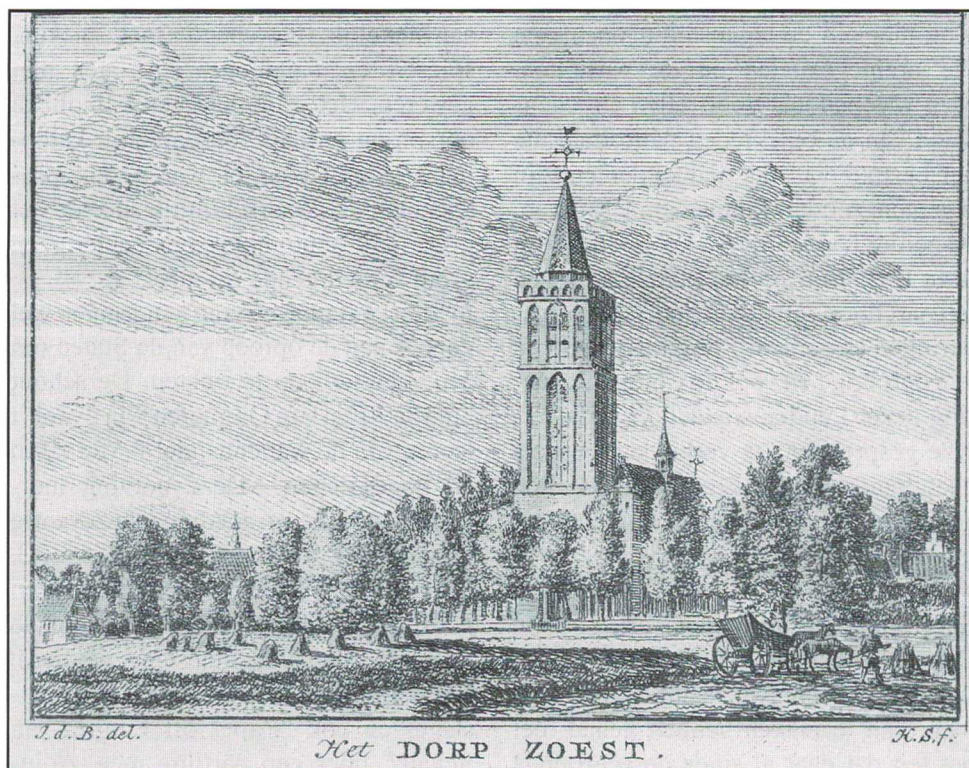
Weinig animo voor de bewapeningsplannen van de Staten van Utrecht

Vanwege buitenlandse dreiging vanuit het zuiden hadden de Staten van Utrecht in november 1784 een bewapeningsplan gemaakt. Daarin stond per plaats aangegeven hoeveel mannen deel moesten nemen aan de landsverdediging. Soest moest twee compagnieën leveren. Dat kwam neer op tweehonderd man. Dat was veel in vergelijking met omliggende dorpen. Zo werd van Baarn en Soestdijk samen, Bunschoten, Eembrugge (incl. een deel van Bunschoten), Eemnes Binnen (incl. een deel van Eemnes Buiten) en Eemnes Buiten elk slechts één compagnie gevraagd¹¹. Deze compagnieën moesten wanneer dat nodig was het leger kunnen bijstaan bij de ver-

dediging van het land. Op 10 december 1784 lieten de Staten van Utrecht een publicatie uitgaan om de bevolking van het Utrechtse platteland op te roepen om zich vrijwillig te melden voor wapenoefeningen om bij een mogelijke buitenlandse aanval paraat te zijn. De Staten hadden haast, maar het animo onder de boerenbevolking was niet groot. Reeds eind januari ontvingen schout en schepenen van Soest (zoals waarschijnlijk ook de andere dorpsbesturen in het Sticht) een herhaalde oproep, omdat "in de meeste Gerechten dezer Provincie, gene of zeer weinige weerbare mannen zich hebben aangegeven, om zich in den Wapenhandel te laten oeffenen"¹². De oorzaak hiervan zou volgens de Staten zijn dat kwade tongen gewillige dorpeelingen zouden hebben afgeschrikt door te zeggen dat zij ook buiten hun eigen dorp of gerecht onder de wapenen geroepen konden worden. De Staten benadrukten nog eens dat zij daartoe niet gedwongen zouden worden, maar dat dat alleen op vrijwillige basis zou gebeuren en voor een behoorlijk daggeld. Het dorpsbestuur diende ervoor te zorgen dat voldoende mannen deelnamen aan de wapenoefeningen, die minstens twee keer per week gehouden moesten worden onder leiding van een

¹¹ Andere plaatsen in de provincie die twee compagnieën moesten leveren waren Abcoude, Abcoude en Baambrugge (samen), Woudenberg en Amerongen. Uit: *Concept Plan tot de Generale Wapening van de Provincie Utrecht, November 1784* (in: HUA bibliotheek *Stukken raakende de Staten van Utrecht*).

¹² Circulaire van Gedeputeerde Staten, 28 januari 1785, GAS, Gerecht Soest en Birk, inv.nr. 23.

Gezicht op de Oude Kerk met toren te Soest, gravure uit 1770. (GAS foto 3060.0107)

militair of ander bekwaam persoon. De kosten moesten voor de ene helft worden omgeslagen over de inwoners van het dorp of gerecht en voor de andere helft over de landerijen. Kruit, lood en scherpe patronen zouden “ten koste van den Lande” door de Staten “naer omstandigheden van tyden en zaken” worden geleverd.

Het ging niet alleen om de verdediging van het land tegen een buitenlandse vijand. Er was blijkbaar ook dreiging van binnenuit. Als doel werd namelijk ook genoemd “de conservatie van de rust en eensgezindheid onder alle de In- en Opgezeten ten Platten Lande dezer Provincie, [...] dat alles wat enige aanleiding tot tweedracht en Partyschappen zoude kunnen geven, voorgekomen en efficacieuselyk geweerd worde”¹³. Het

¹³ Ibidem.

ging hier om de tegenstellingen tussen -de oranjegezinden en de patriotten. Men was beducht voor rellen en tegenstand van de ontevreden patriotten, die het bestuur van de stadhouder en zijn regenten zouden kunnen ondermijnen. Al eerder hadden de Staten getracht om deze tweestrijd op het platteland tegen te gaan door "alle onbehoorlyke vergaderingen en samenrottingen, het voeren van oproerige en voor de wettige Regeering dezer Landen smadelyke of lasterlyke gesprekken" te verbieden, evenals "het dragen van Leusen of Tekenen, hoe genaamd en van welke couleur die mogen wezen"¹⁴.

Soest onder de wapenen

Dat de Soestenaren het niet zo nodig vonden een nieuwe schutterij te vormen, kan te maken hebben gehad met het feit dat daar al sinds de veertiende eeuw een schuttersgilde bestond, het Groot Gaesbekergilde ofwel St. Aagten-schuttersgilde. Het doel van dit gilde was de bescherming van de inwoners van Soest. Alleen geboren Soesters konden lid worden, zowel mannen als vrouwen. De vrouwen hadden echter geen verdedigende taak. De mannen werden

aanvankelijk bewapend met pieken, spiesen en handbogen en later met geweren. Het gilde had een katholieke oorsprong en had voornamelijk katholieke leden, maar er waren ook protestanten lid. Waarschijnlijk speelde het gilde in de achttiende eeuw echter geen grote verdedigende rol meer.

In Soest gaf men na enig aandringen wel gehoor aan de oproep van de Staten om een schutterij op te richten. De schout huurde Arien van Ommeren¹⁵ in "voor 't leeren van de wapenhandel"¹⁶ van de In en opgezetenen". Deze ontving hiervoor een flinke vergoeding van zeventig gulden. Hij werd geassisteerd door J. Volmaar. Bij Willem van Eede werden patronen besteld (die dus toch door de Soesters betaald moesten worden). Claas Tamboer instrueerde de trommelslager en ook "Pijper off Fluijter van Schaik" blies een partijtje mee. Adjudant Bosvelt onderrichtte de schutters en trainde de rotmeesters. Rotmeesters waren verantwoordelijk voor het onderhoud van de wegen, maar werden in tijden van nood ook ingezet om wacht te lopen. Verder waren er muzikanten die de schietoefeningen opluisterden. Alles bij elkaar bedroegen de kosten in 1785

¹⁴ *Publicatie van Gedeputeerde Staten teegens de partijschappen ten platte landen, 28 mei 1784 (in: HUA: Stukken raakende de Staaten van Utrecht I.)*

¹⁵ Arien van Ommeren (1754-1821) was een inwoner van Soest. Hij komt voor in de zetting van 1789 en werd laag aangeslagen. (GAS, Gerecht Soest en Birk, inv.nr. 104 (1789).) Hij was daghuurder en woonde in 1786 op Middelwijk. Hij was gehuwd met Hendrina Schimmel, dochter van herbergier en gerechtsbode Abraham Schimmel en Fijtje Gijsberts van Isselt.

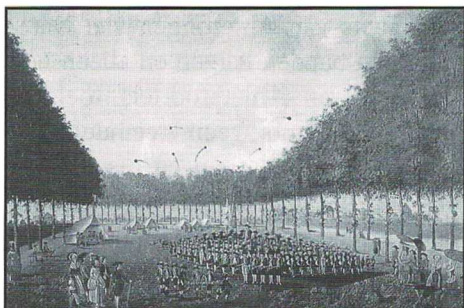
¹⁶ Het hanteren van een vuurwapen.

(februari-oktober) iets meer dan tweehonderd gulden¹⁷.

Contacten met het Amersfoortse vrijkorps

De wapenoefeningen in Soest hadden succes. Een toeschouwer – ‘Jan Overtuigt’ – beschreef in 1785 in *De Politieke Kruyser* hoe hij hier met grote verbazing het goed georganiseerde en in slechts vier of vijf weken getrainde vrijkorps had gadeslagen. Hij zag “eene gantsche schaar van menschen, van Opgezetenen van Soest, met Geweeren blymoedig byëen komen, zich in ordre schaaren, vaardig en goed het Manuaal met en zonder Kommando verrichten, geregeld marcheeren en omzwenken”¹⁸. Hij was onder de indruk van het gedisciplineerde marcheren, de handigheid in het hanteren van de wapens en “de gelykheid van het overhaalen der haan” bij het generale salvo. De “vorderingen der brave huislieden van Soest”¹⁹ werden gezien als het bewijs dat wapenoefeningen op het platteland net zo goed als in de stad goede resultaten konden hebben.

De Politieke Kruyser was een patriots blad. De oprichting van schutterijen paste in het patriotse idee van volkswapening als burgerplicht. De patriotten juichten de wapenoefeningen dan ook

Anonim Noord-Nederlands, Oefening van het Utrechtse vrijkorps 'Pro Patria et Libertate' op het grasveld van het Sterrebos te Utrecht, 1783-1787 (Centraal Museum). Zo ongeveer kan het ook in Soest bij de wapenoefeningen van het Soester vrijkorps zijn toegegaan.

toe. Jan Overtuigt verwonderde zich in Soest niet alleen over de discipline van de schutters, maar ook over het feit dat “zulke lage schepzels al mede het woord van Vryheid en Vaderland in de mond hadden”²⁰. Deze door patriotten veel gebruikte termen zullen (mede) ingegeven zijn door de contacten die het exercitiegenootschap van Soest onderhield met het Amersfoortse patriotse vrijkorps Voor Stad, Land en Vrijheid. Bij de wapenoefening waarvan ‘Jan Overtuigt’ getuige was, waren twee van de drie kapiteins uit Amersfoort aanwezig en de officieren en de commandant van het exercitiegenootschap aldaar. De leden van het Amersfoortse korps hielden er radicale patriotse ideeën op na. Ze wilden de oude rechten van de stadsregering herstellen, de macht van schout

¹⁷ GAS, Gerecht Soest en Birk, inv.nr. 79.

¹⁸ *De Politieke Kruyser* nr. 219, 141.

¹⁹ Ibidem, 143.

²⁰ Ibidem, 141.

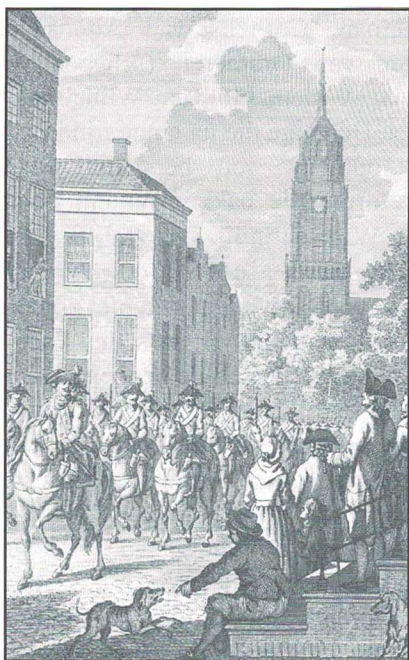
Joost Taets van Amerongen van Natewisch aan banden leggen en alleen nog maar geboren Amersfoorters toelaten tot het schoutambt, geen vreemdelingen meer in de vroedschap en afschaffing van het patronagesysteem, waardoor alleen vrienden van de stadhouder toegang hadden tot belangrijke functies. Het is zeker denkbaar dat door contacten met het Amersfoortse vrijkorps in Soest patriotse denkbeelden werden verspreid.

Invloed van schout en pastoor

Soest had de goede contacten met het Amersfoortse vrijkorps waarschijnlijk mede te danken aan Cornelis Pannekoek, die sinds 1763 schout van Soest was. Cornelis Pannekoek was in de jaren 1780 lid van de Amersfoortse vroedschap en maakte daar deel uit van de patriotse minderheidsfactie. Hij ontpopte zich als democratisch patriot. De patriotse regenten hadden nauwe banden met het Amersfoortse vrijkorps, al waren zij zelf wat gematigder. De patriotten in het stadsbestuur van Amersfoort hadden zich op de juiste momenten gedeisd gehouden en waren ondanks hun vooruitstrevende ideeën zowel voor 1785 als 1786 door de stadhouder herbenoemd. Als de andere Amersfoorters niet bij de wapenoefeningen in Soest aanwezig waren, voerde schout Cornelis Pannekoek zelf het commando. Het was echter lang niet overal zo dat de schout in de wapenoefeningen van het

vrijkorps het voortouw nam. Zo meldde 'Jan Overtuigt' dat er op dat moment in Eemnes nog helemaal geen oefeningen werden gehouden, dat Baarn nog maar een stuk of tien mensen had weten op te trommelen, dat het op het Hogeland een rommeltje was en dat ook de schout van Leusden er niets aan deed.

Als motoren achter de wapenoefeningen in Soest werden ook de Soester pastoor Dashorst en zijn kapelaan in De Politieke Kruyer genoemd. Dashorst had in februari 1785 dezelfde oproep ontvangen als het dorpsbestuur. De pastoor kreeg hem echter niet rechtstreeks van de Staten van Utrecht, maar via H. Berendtsen, die aartspriester van Utrecht was. Met de hand had deze er het verzoek bij geschreven om de oproep tot wapenoefeningen publiekelijk af te kondigen, in de hoop "dat daar door alle verkeerden denkbeelden en valsche indrukzelen zullen verdwijnen, ten minste dat er onder de Roomsche Katholieken voortaan geen wederspanningen gevonden worden"²¹. De katholieken moesten dus het goede voorbeeld geven dat moest getuigen van vaderlandsliefde en vreedzaamheid. Aangezien de Soester bevolking grotendeels katholiek was, kon pastoor Dashorst met deze boodschap een groot deel van de dorpsbevolking bereiken. Dit zal ook bijgedragen hebben aan het succes van de wapenoefeningen in Soest. Aarts-priester Berendtsen publiceerde in december 1784 ook een Circulaire Brief

Het binnentrekken van Amersfoort door de stadhouderlijke troepen op 17 augustus 1785 (gravure door R. Vinkeles naar J. Buys, 1793) (Museum Flehite, Amersfoort)

aan de Roomsche Catholijke Pastoors in de Provincie en District van Utrecht ten Platte Lande, om hunne respectieve Gemeentens aantemoedigen tot de Oeffening in den Wapenhandel. Achter de aansporingen van Berendtzen stak de wens om als katholieken gelijk behandeld te worden als gereformeerden²². Omdat katholieken over het algemeen

werden achtergesteld bij protestanten spraken de patriotse ideeën over gelijkheid en democratie hen aan. Dit zal echter voor de katholieken in Soest nauwelijks hebben meegespeeld, want hier waren de katholieken – geheel tegen de officiële regels in – niet uitgesloten van belangrijke bestuursfuncties. Sterker nog, rijke katholieke boeren maakten hier de dienst uit, uit gebrek aan geschikte gereformeerden voor het bezetten van belangrijke posten in het dorpsbestuur.

Hoe ging het verder?

Helaas is niet bekend hoe het in 1785 en 1786 verder ging met de schutterij in Soest en of de patriotse ideeën via de leden van het Amersfoortse vrijkorps en via de patriotsgezinde schout Cornelis Pannekoek verder doordrongen onder de bevolking. Een feit is wel dat de invloed van de patriotten in Amersfoort al snel moet zijn afgenomen. In augustus 1785, toen de situatie daar al te bedreigend werd voor de zittende regenten, vroegen de Staten van Utrecht Willem V om een garnizoen naar Amersfoort te sturen. De stad werd bezet door het stadhouderlijke leger, waardoor de mogelijkheden voor de patriotten sterk werden beperkt. De gematigd patriotsgezinde minderheid in de Amersfoortse

²¹ GAS, RK parochie Petrus en Paulus, inv.nr. 1.

²² P.H.M. van Opheusden, 'Henricus Berendtzen, aartspriester van Utrecht, een patriot die geen Bataaf werd', *Jaarboek Oud-Utrecht* 1987, 222-276, aldaar 232, 236.

vroedschap wist desondanks haar relaties met de prinsgezinde meerderheid en met schout Van Natewisch te verbeteren. Hiermee stelden zij hun herbenoeming veilig. Zo werden de gematigde patriotse regenten, onder wie Cornelis Pannekoek, ook voor 1786 weer genomineerd. In mei-juni 1786 verdween het vrijkorps Voor Stad, Land en Vrijheid definitief van het toneel. Die zomer weken zestig leden van het vrijkorps uit naar Utrecht en Wijk bij Duurstede, waar ze zich aansloten bij de patriottenbeweging aldaar. Enkele regenten vertrokken naar Amsterdam. Cornelis Pannekoek bleef dus in 1786 nog aan als regent in Amersfoort, maar het is de vraag hoe lang de Amersfoortse patriotten nog invloed hebben gehad via het Soester vrijkorps.

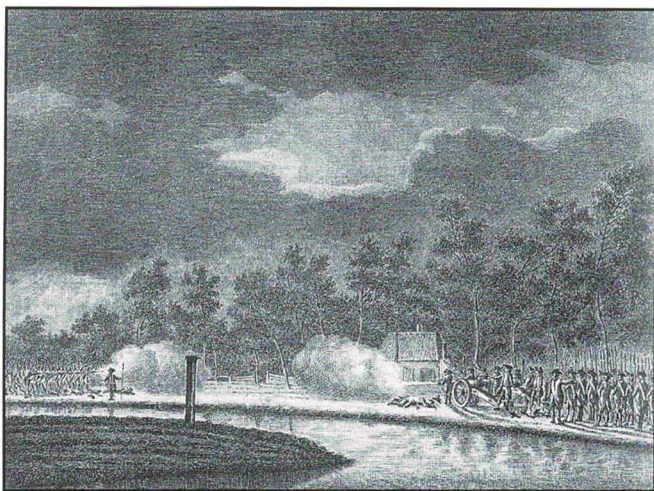
Vertrouwde gezichten in het dorpsbestuur

Was er in het Soester dorpsbestuur in de periode 1780-1787 iets te merken van patriotse invloeden of waren er opvallende wisselingen in belangrijke functies? Wanneer we kijken naar de namen van buurmeesters en schepenen tot 1787, valt vooral de continuïteit op. Er was een vaste kern van personen die al jaren (sommigen zelfs decennia) achtereen deel uitmaakten van het dorpsbestuur. Dat gold voor Pieter Migielse

Dijkman, Cornelis van Altena, Jan Otten van Ommeren (schepen voor Hees), Willem Fluijt en Wilhelmus de Beer. De enige die na lange tijd in 1785 niet opnieuw werd benoemd, was de gereformeerde bakker Willem Schimmel. Waarschijnlijk was zijn hoge leeftijd (hij werd ca. 1695/1700 geboren) de reden voor zijn ontslag en niet zijn politieke gezindheid. Er was dus voor de stadhouder, die zelf de benoemingen op belangrijke bestuursposten deed, in deze periode geen reden om zittende bestuurders (om politieke redenen) te vervangen.

Evenals in de voorgaande periode²³ maakten ook katholieken stevast deel uit van het Soester dorpsbestuur. Dit was tegen de officiële regels, die voorschreven dat alleen gereformeerden belangrijke bestuursfuncties mochten bekleden. Maar in Soest waren er waarschijnlijk gewoonweg te weinig gekwalificeerde gereformeerden om alle posten in te kunnen vullen. Van niet alle dorpsbestuurders die tussen 1761 en 1794 aantraden is de godsdienst bekend, maar zeker is wel dat elk jaar zeker drie tot vijf van de negen of tien bestuurders katholiek waren. Gemiddeld was dat dus iets minder dan de helft, maar wel een aanzienlijk deel. Hetzelfde geldt voor de buurmeesters: van de 34 buurmeesters uit deze periode, waren er

²³ Zie het artikel: Mieke Heurneman, "Ruste eenigheyd & welvaaren." Onderzoek naar de elite van Soest rond 1750' in *Van Zoys tot Soest* jrg. 28, nr. 2 en nr. 3 (najaar en winter 2007).

Slag bij Vreeswijk op 9 mei 1787 (anonieme ets uit De Post van den Neder-Rhijn, nr. 565, 1787, Het Utrechts Archief)

zeker zestien katholiek. Vaak kwamen zowel onder de gereformeerden als de katholieken dezelfde namen weer terug. Van de vijf eerder genoemde mensen die de vaste kern van het dorpsbestuur vormden, waren er twee katholiek (Pieter Migielse Dijkman en Wilhelmus de Beer) en drie gereformeerd (Cornelis van Altena, Jan Otten van Ommeren en Willem Fluijt).

De elite van Soest

Net als rond 1747²⁴ viel ook in de jaren 1780 de bestuurlijke elite niet geheel samen met de maatschappelijke elite in het dorp. Dit kunnen we met enige voorzichtigheid aflezen uit een zetting uit 1789. Deze zetting is weliswaar van iets

later dan de hier beschreven periode (1780-1787), maar geeft een goede indicatie van de welstand van verschillende Soesters. Slechts een klein aantal bestuurders behoorde tot de rijksten. Zo was Pieter Migielse Dijkman, die jarenlang als schepen of buurmeester deel uitmaakte van het dorpsbestuur, de rijkste boer van het dorp. Hij werd bij de zetting van 1789 het hoogst aangeslagen. Ook Wilhelmus de Beer en Toon Thijmense van der Hoeve waren rijke (katholieke!) boeren, die verschillende knechten in dienst hadden. Onder de negen belangrijkste figuren, die in de jaren 1780 politiek actief waren, waren vijf boeren, een bakker, een molenaar, een winkelier en een koopman. Van hen

²⁴ Ibidem.

hoefde winkelier Cornelis van Altena in 1789 het minste bij te dragen: slechts één gulden²⁵. Dat hij desondanks toch zo lang een belangrijke bestuursfunctie uitoefende, kan gelegen hebben aan twee dingen: zijn godsdienst en zijn geletterdheid. Cornelis van Altena was in de eerste plaats gereformeerd én hij moet als winkelier ook goed hebben kunnen lezen, rekenen en schrijven. Dit waren belangrijke vereisten om een functie als schepen goed te kunnen vervullen, hoewel er ook bestuurders waren die het schrift niet machtig waren en de stukken ondertekenden met een kruisje. Dit was het geval bij Jan Otten van Ommeren, die meer dan dertig jaar schepen voor Hees was en overigens ook gereformeerd was. Van de Soester dorpsbestuurders was in de jaren 1780 molenaar Willem Smits de rijkste protestant. Gezien het feit dat hij een aantal jaren kerkmeester was, moet hij gereformeerd zijn geweest. Bij de zetting van 1789 bezette hij een vrij hoge 24ste plek op de lijst van aangeslagenen. Naast de 'echter Soesters' waren er verder nog de buitenplaatseigenaren die een maatschappelijke elite vormden, maar niet echt tot de dorpsbewoners behoorden en dus ook niet in aanmerking kwamen voor een bestuursfunctie, omdat ze maar een deel van het jaar (de zomer) in Soest doorbrachten. De minder belangrijke functies van

arm- en kerkmeester werden meestal slechts één jaar achtereenvolgend door dezelfde persoon uitgeoefend. Deze ambten werden alleen voor langere tijd bezet wanneer er geen electie plaatsvond, waardoor zittende bestuurders op hun post bleven. Het kwam wel voor dat iemand deze het armmeester- of kerkmeesterschap meer malen bekleedde, maar dan wel met een tussenpoze van één of meer jaren. Zo was timmerman Pieter Bolman in 1764 armmeester en in 1772, 1773 (gecontinueerd) en 1784 kerkmeester. Degenen die arm- of kerkmeester waren, kunnen niet direct tot de bestuurlijke elite worden gerekend. Maar voor sommigen waren deze functies wel een opstapje naar de belangrijkere ambten van schepen of buurmeester. Dat was bijvoorbeeld het geval bij molenaar Willem Smits, die eerst twee maal kerkmeester en eenmaal armmeester was, alvorens hij in 1780 voor het eerst als schepen werd benoemd. Vanaf 1786 combineerde hij het schepenambt jarenlang met dat van kerkmeester, wat tot dan toe ongebruikelijk was. Opmerkelijk is overigens dat er na 1781 bij de electies geen armmeesters meer worden genoemd.

Het tweede deel van dit artikel zal verschijnen in het volgende nummer van Van Zoys tot Soest.

²⁵ GAS, Gerecht Soest en Birk, inv.nr. 104 (1789).

PASTOOR RADEMAKER (1795-1872), DEEL 17 (SLOT)

Jan Menne

In deel 16 hebben we gezien, dat het slopende duel tussen pastoor Rademaker en burgemeester Gallenkamp Pels tot in hoogste instantie uiteindelijk door de Hoge Raad werd beslecht en gewonnen door pastoor Rademaker, die zich zelf spottend 'den stijfkop' noemt. We hebben gezien, dat de burgemeester wordt veroordeeld tot het betalen van fl. 2.200,=, een aanzienlijk bedrag in die tijd. Het is buitengewoon interessant te lezen in de keurig bewaarde archieven van de gemeente Soest (Joop Piekema) de verslagen van burgemeester Gallenkamp Pels, die dan tevens secretaris is. Hoe hij in de beginperiode van het proces nog vol vuur en uitgebreid zijn beide wethouders (T. Smorenburg en T. Kok) en de gemeenteraad in wijze lessen probeert voor zich te winnen. Het mag niet baten. Het draait uiteindelijk allemaal om de vraag of de Carolus (heden Kerk-) laan privé-eigendom is van jonkheer Carolus Bosch van Drakesteijn of niet. Bijlage 62, behorend bij een collegevergadering van B en W 1), waarvan wegens plaatsgebrek slechts een fragment hiernaast is afgedrukt, geeft een indruk van de verklaring van de beide wethouders. Naarmate de procedure voortduurt ontwaar ik steeds minder daadwerkelijk verslag, van de afloop lees ik helaas helemaal niets in de

gemeentelijke annalen, wat ook wel logisch is. De Hoge Raad redt Rademaker's roomsch-catholieke plechtigheden in de open lucht. Hoewel Rademaker de motor achter al deze activiteiten was, wordt zijn naam in de gemeentelijke stukken niet genoemd. Als u over 'een zekeren weg in de buurtschap Soesterberg' leest, dan gaat het over Rademaker. Rademaker zegt zelf, dat Bosch van Drakesteijn dronken van blijdschap was bij het vernemen van de uitspraak van de Hoge Raad, maar in werkelijkheid betrof het hem zelf. Evenwel, al die strijd is Rademaker niet in de kouwe kleren gaan zitten:

Galkoortsen

"Den 2e Kerstdag 1857 werd ik na de 1e H. Mis, waarbij ik nog al wat lang gepredikt en den vorigen dag van des morgens 3 1/2 ure af lange en zware arbeid verrigt had, door eene zware ziekte overvallen, zoodat ik met de meest mogelijke inspanning op dien feestdag van den H. Stephanus, de Hoogmis celebreerde, opdat de geloovigen de H. Mis konden bijwonen, terwijl ik na de Hoogmis geheel en al afgemat en zulk werd nedergeworpen". (Galkoortsen en later pijn in linkerbeen, red).

Bylage No 62
 te Aushuis van
 Baug. weth. van
 vol 22 Sept. 1756.
 De Baus. weth. van
 de Gedeputeerde Raad van de Gemeente Soest Opnemingsgedaan van de weg
 op de Soester berg by de Rijkshof

t. Eerste hebben wy bevonden dat die weg een eigendoms
 weg is van de Heer Bosc

t. Tweede dat wy gesproken ^{hebben} een persoon die aan ons
 verklart heeft die weg afgesloten gekend te
 hebben met een Boorn hangende aan twee palen

t. Derde ^{wy hebben gesproken} een persoon die aan ons verklaart
 heeft die weg afgesloten gekend te hebben met een boorn aan
 twee palen - dat zy destijds op de weg de Heer geseyt
 heeft en daar op is bebaet geweest en daar voor
 heeft moeten betalen 5-ge en dat zy op die
 zelfde tijt nog een vrouwe by zigh had die ook met
 de Heer op die weg ^{was} en ook met haar bebaet
 is geweest. Polack - die vrouwe hebben wy niet
 gesproken

t. Vierde ^{De Heer} een persoon hebben wy gesproken die verklaart
 dat zy gekent hebben twee palen die gedrent hadden
 tot afsluyting van de weg de Enen die zegt dat
 de afsluyting van die boorn de Naam had van
 het Rode Rijk

t. Vyfde is ons gezegt dat die weg faurelyks voor
 tijt en wylen is afgesloten

t. Zesde dat wy wethouders door Egen opnemings
 beens bevonden hebben dat de vroege wel een
 afsluyting is geweest

t. Zevende dat wy vernemen het recht te kunne zeggen dat die
 weg onrecht op de legger is gebracht - en wy ver-
 langen dat die weg van de legger word af
 gebracht

“Niettegenstaande dit werd ik door den burgemeester van Soest op nieuw gekweld en op eene grove wijze beleedigd, die mij nu alles wilde betaald zetten, in de hoop mij bij mijne ongesteldheid te zullen overwinnen, waarmede hij reeds den 12 January 1858 een begin maakte met ons eenen modelstaat voor de armen ter invulling over te zenden; vermits wij eenen armenbestuur hadden moeten oprigten, daar reeds den 26 Nov. 1856 onze armen van die van Soest gescheiden ter welke gelegenheid Pels Gallekamp eene geschikte gelegenheid scheen gevonden te hebben om mij bij mijne ziekte voor al het voorgaande te kunnen tuchtigen. Ik vulde dan de gezegde modelstaat zelf in en zond hem denzelven terug, terwijl hij ons de ingevulde modelstaat met groote bittere onbeschoftheid terugwierp met bijvoeging, dat hare invulling niets minder dan eene ongereimdheid bevatte en en wij denzelven en wel binnenkort verbeterd moesten overmaken (ofschoon wij het volgens de wet niet eens verplicht waren, van onze instelling kennis te geven, zoolang wij het burgerbestuur niet noodig hadden en alzoo het altijd vroeg genoeg ware, als wij erkend wenschten te wezen, om de hulp van het burgerlijk bestuur te kunnen inroepen)”. “Ons uit de hoogte begon te bedreigen, zooals hij steeds gewoon was te doen”.

Kleingeestigheid

Rademaker somt intussen zijn verschillende ‘zwarigheden’ op, zoals de financiële last, waaronder hij ook ca 1860 nog steeds gebukt gaat: “Daar ik toch niets liever wenschte dan om die schuldelast onzer kerk nog voor mijnen dood te mogen afdoen, wendde ik mij andermaal tot den Minister van Eeredienst, doch met geen beter gevolg als vroeger bleef ik steeds voort tobben, (daar ik met hart en ziel aan mijne gemeente gekluisterd ben, en ik het aan UD.HW. te danken heb er nog pastoor van te zijn), hetgeen er dagelijks voor repareren en versieren uit mijn karig inkomen er aan toe te voegen wat ik vermag”. “In hoe verre de collecte in de kerk verminderd is, daar dezelve in den jare 1840 f. 296,= opbragt, terwijl zij in het vorige jaar slechts f. 79,50 bedroeg”. “Daar de toorengewel en portaal onzer kerk reeds eenige tijd eene geheele restauratie nodig had, die nu zoo dringend werd, dat ik, wilde ik haar niet in verval doen geraken, het niet langer kon, noch mogt uitstellen”. “Nog te meer werden wij daartoe aangewezen door de bouwing eener protestantsche kerk bij het buiten Zandbergen, welke men voorgaf getrouwelijk naar den onzen te zullen laten bouwen, met dit onderscheid slechts dat de Dominee zijne huisdeur aan de straat zoude hebben, waartoe men buiten ons weten de noodige opmetingen enz. gedaan had. Wel niet uit vrees van onze kant, dat zij de onze

overtreffen zouden. Zooals de Katholicken wel eens en zelfs meermalen mij te kennen gaven, omdat ik onder anderen de protestantsche kleingeestigheid zeer wel kende". "Zoodat de tooren door deze verbetering een ongekende sterkte bekwaam, welke zij tevoren nog nooit bezeten had, de voeglagen deden uitbreken en op nieuw met harde Utrechtsche klinkers met echte Portlandsche Cement (welke wij om er zeker van te zijn, uit Rotterdam, Kesters uit de groeven van Portland lieten komen) in en afzetten, alsmede alle voegen uithakken, schoon van het stof zuiveren en door en door nat gemaakt met Portlandsche Cement aangemaakte specie, wederom deden inzetten, en vooral de geheele onderste voeglaag van het portaal, welke slegt gemaakt was, dat bij zware regen en sneeuw het water naar binnen liep". "Wij waren dan zoo gelukkig, dat ons werk van elkeen werd goed gekeurd en men ons bij herhaling wilde verzekeren, dat de torens nog nooit zo mooi geweest waren en den kerk door die verfraaiing de protestanten te meer overtrof, dat de laatsten geheel en al overschaduwd werd".

Zandbergen, De Opmeting Bij Nacht

Rademaker pocht wel erg verregaand op zijn kerk. Overal wil men zijn kerk nabouwen. Hij noemt oa Hamersveld, Bunnik, Kabouw, Kokkengen, Kamerdijk, Nieuwkoop, Langel bij Grave a/d Maas en Kentucky in Amerika! "Zelfs

de protestantsche kerk aan de Ham te Hoogland is naar de onze, doch door anderen gebouwd". "En eindelijk moest de Protestantsche kerk op Zandbergen alhier, naar de onze, volmaakt, zooals de protestanten voorgaven, opgetrokken worden, waarom zij bij nacht de opmeting van buiten, zoogoed zij konden, genomen hebben".

25 jarige herderlijke bediening in dezelve

Pastoor Rademaker: "Daar ik eindelijk in den zomer in den jare 1859 besloot eenen regenwatersbak te laten maken om in de behoefte van het noodige water te voorzien, hetwelk wij meer dan 20 jaren vanuit de put op Starrenberg hadden moeten laten halen, en om de groote uitgaven steeds had voorbij gezien en veel meer tot geriefelijkheid voor mijne gevolg als voor mijzelf, overwoog ik, omdat ik niet van knoeien hield, om eenen volmaakt bekwamen metselaar daartoe te zoeken, welchen ik dan ook in de persoon van Gerardus van Heertum vond, welke aan het seminarie Rijsenburg werkzaam geweest was en er met de grootste roem bekend was, zoodat hij als de regte hand van den toenmaligen president J.A. Schaepman beschouwd kon worden". Voorts: "Liet ik de ingang der kerk verbeteren en verfraaien en deed ik de op zijn kant gelegde steenen weg nemen en blauwe steenen op die plaats leggen, er een portaal van maken en daarvoor twee glaze deu-

ren aanbrengen, daarbij moest er een nieuw raam boven de groote ingang gemaakt worden, vermits het eerste verteerd was". Voorts: "Liet ik in de O.L. Vrouwe Kapel bij ons O.L. Vrouwe kerkhof gekleurd glas brengen en de beeldjes schilderen". "Ik werd verrast met een kleed over de voet van het altaar en het presbiterium, door mijne dankbare gemeentenaaren en een prachtig geborduurd kussen door Mevrouw T. Bosch van Drakesteijn van het kasteel te Vuursche geschonken. Den 2 September 1862 werd dan het 25 jarig bestaan dezer gemeente gevierd en vierde ik tevens feest mijner 25 jarige Herderlijke bediening in dezelve, terwijl ik, L. Rademaker zelf het H. Offer der Misplegtig opdroeg om den goeden God dank te zeggen voor zoovele weldaden van Hem in die jaren ontvangen".

Laatste jaren ingetogen

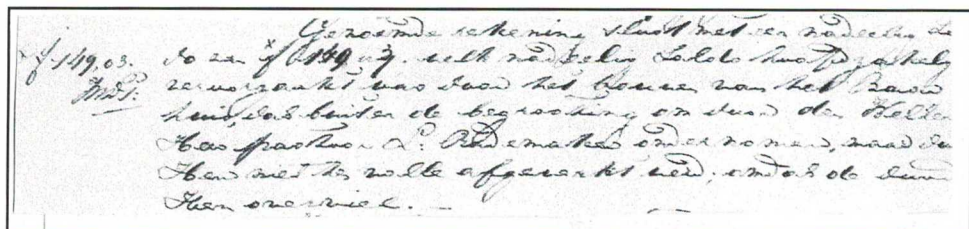
Pastoor Rademaker: "Door de opening der Centraal Spoorweg had alhier eene groote verandering plaats 2 Augustus 1863, daar diligences en wagens van tijd tot tijd de eene na de ander geheel ophielden te reizen. Wel hield de heer Ballens van Utrecht nog eenige tijd vol des morgens 6 ure van Amersfoort en des avonds 8 ure van Utrecht eene diligence te laten loopen als ook P. Diges des morgens 9 ure van Utrecht en des avonds 5 ure van Amersfoort, alsmede de Heeren Loos en Van Gent de nachtdiligences, terwijl Floor reeds den 20

Augustus had opgehouden te reiden, hetwelk de voor genoemden allen mede moesten opgeven, zoodat de postkar alleenlijk nog overbleef. Den 1ste December van hetzelfde jaar werd er een koopcontract door den WelEd. H. den Notaris te Baarn opgemaakt, waarbij Pieter Geurse Hilhorst van Soest een stuk bouwland en eikewal, het nu zogenaamde Kerkeland nader in de koopacte omschreven, afstont om uit de opbrengst daarvan eene fondatie te stichten". "Maar daarbij had ook de parochie Soesterberg hare schaduwzeide. Daar onze R.C. Obstetrix (vroedvrouw, red.) door hevige zeenuwaandoeningen zinneloos en alzoo onbekwaam was geworden om hare bediening te kunnen waarnemen en ik moest aanzien, dat eene vuilaardige protestantsche vrouw op eigen gezag, zonder examen, die bediening op zich nam en uitvoerde. Treurig was het voorwaar voor het arme huisgezin, maar nog treuriger voor de zaak der godsdienst, maar ook treurig voor mij, als pastoor, daar ik alle onbeschrijflijke moeite en inspanning om eene R.C. vroedvrouw te bekomen op eens vereideld zag, terwijl ik reeds na het overleiden van de hoogbejaarde weduwe G. van Breukelen op 23 July 1852 alle moeite wilde aanwenden om op nieuw eene R.C. vrouw voor die gewigtige bediening te verkreigen, die daartoe bekwaam was en zoude kunnen aanleeren, al hetgeen, wat daartoe gevorderd werd, maar welke moeite

zoude daar niet mede gepaart gaan, vermits reeds vele protestanten in onze gemeente waren ingesmokkelt, welke zich reeds verheugen deze bediening in protestante handen te zien bij de onverschilligheid der katholieken en de tegenwerking der andersgezinden en professoren te Utrecht, ik zelfs niet op de medewerking van den Burgemeester rekenen mogt, moest ik mij haasten om de tegenpartij voor te wezen, vraagde ik daarom eenige vrouwen en eindelijk ook vrouw Parton, welke zich daartoe genegen betoonde en haar man er mede in toestemde. Zij was nog jong en sterk en had goede aanleg om al het noodige aan te leeren. Dit dan deed zij ook onvermoeid en met de meeste eiver, daar zij zeer getrouw vier jaren achter-

een naar Soest ging om eenigen keeren elke week bij den Heer Romijn accoucheur (verloskundige, red.) aldaar het noodige aan te leeren, waartoe ik haar boeken had moeten doen aankopen, welke haar naar de verzekering van den Heer Romijn onmisbaar waren zoodat zij voor het examen gereed was en Romijn de professoren te Utrecht herhaalde reizen verzocht haar daartoe te willen toelaten, tot dat ook ik dat verzoek met aandrang doen moest en zij daarop geroepen werd. Zij een zulk examen aflegde, wat alle professoren deed zeggen, nog nooit eene vrouw geëxamineerd te hebben, die zoo bekwaam was, als gezegde vrouw Parton". "Trouwens dit alles werd opeens vereideld en kon ik niet inzien, dat deze verlore zaak ooit

1 Augustus
 Het is pastoor de Kerkmeesters den, hopen, om een kleine tegemoet-
 koming van 125- of 30 guldens aan den orgelmeister van de Kerk
 te verstreken, Voor een jaar, die anders naar Dollenhorst. De Dierstuck
 en ons orgel Linnen moeten. Het is, het welk met eenmaal werd aange-
 kocht en door D. P. Schreier, die huwelijks Langer, en Lyn Doon die het orgel
 spelen Linnen. Maar van het orgel was mijn voorstel volst. Het is
 om te zien anderen van Munnis en Dierstuck en het is met eenmaal
 om te maken en mijn voorstel werd afgekeurd. Het is te geroepen.
 Het is dat den Lander na Dierstuck den. Het is met ge-
 spet werden naar Lenger en hoeg niet, naar Lenger en hoeg niet
 haaken om dat D. P. Schreier niet bijeen. In D. van Munnis met
 Lander orgel Lenger kenden. En ik geen orgel had kunnen
 bekomen, waar om ik aan naar den meest, om dat geluk als
 altijd alleen, te stellen. Het is dat weder met Lander praeleer
 en hielden. Het is dat.

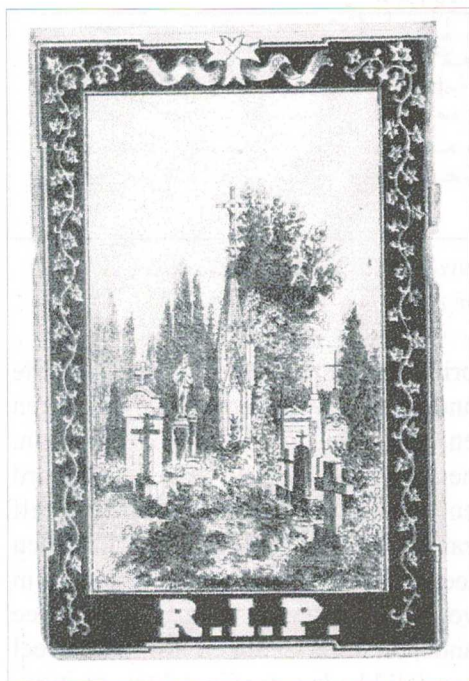
*Fragment uit het 1e verslag van de opvolger van pastoor Rademaker,
de pastoor JWD Peelen d.d. 4 juni 1873*

wederom terecht zou komen. Men ont-
nam haar het tractement der gemeente,
waardoor die zaak waarvoor ik vele
moeiten had aangewend, geheel en al
verloren scheen, intusschen ik had
mijne plicht vervuld en moest de zaak
aan God overlaten en er verder in
berusten" ²⁾,

Het einde

De laatste jaren van zijn leven laat pastoor Rademaker niet meer van zich horen, althans niet naar buiten toe. Intern is hij tot zijn dood bij verschillende zaken zeer betrokken. In de 'Archive van de parochie H. Carolus Borromeus' doet hij tot op het laatst nog goed leesbaar verslag van (meestal) zakelijke aangelegenheden. Om een indruk te geven van zijn tot het laatst toe goed leesbare relaas, is hierna een foto afgedrukt van een fragment uit zijn verhaal over de organist 3). Rademaker: "In Augustus (1872, red) heb ik pastoor de Kerkmeesters doen komen om een kleine tegemoetkoming van 25 of 30 gulden aan den organist Bernardus Wil-

brink te verstrekken voor een jaar, die anders naar Vollenhove zou vertrekken en ons orgel zoude moeten stilstaan, hetwelk met wrevel werd aangehoord en door P. Voskuilen, die hoewel zelf zanger en zijn zoon die het orgel spelen leerde en daarvan had afgezien mijn voorstel volstrekt weigerde en twee anderen Van Maaren en Zieltjes er veel moeilijkheden over maakten en mijn voorstel werd afgekeurd dientengevolgen het orgel den zondag na Pinksteren den Augustus niet gespeeld werd en noch zingende Hoogmis, noch zingende Vespers hadden omdat P. Voskuilen weg bleef en J. en P. van Maaren niet zonder orgel zingen konden en ik geen organist had kunnen bekomen, waarom ik dan maar zien moest om dit gebrek, als altijd alleen, te herstellen, hetwelk al weder niet zonder moeite en onkosten geschieden kon". Als pastoor Rademaker dan spoedig daarna, namelijk op 19 december 1872, overlijdt, verschijnt al op 17 januari de nieuw benoemde pastoor JWD Peelen, die in zijn eerste kerkbestuursvergadering een nadelig

Bidprentje van pastoor Rademaker

saldo over het jaar 1872 constateert van f. 149,03. Peelen schrijft daarover: (zie ook hierboven afgedrukt fragment (1873): “Genoemde rekening staat met een nadeelig saldo van f. 149,03, welk na-delig saldo hoofdzakelijk veroorzaakt was door het bouwen van het Baarhuis (lijkenhuisje, red.), dus buiten de be-grooting om door den WelEerw. Heer pastoor L. Rademaker ondernomen, maar door hem niet ten volle afge-werkt werd, omdat de dood hem over-viel”⁴⁾.

BRONNEN:

- 1) BIJLAGE 62, GEDATEERD 19-9-1856, BEHOREND BIJ HET VERSLAG VAN DE B EN W VERGADERING VAN 22-9-1856. ARCHIEF GEMEENTE SOEST (JOOP PIEKEMA).
- 2) BESCHRIJVING VAN DE OPRIGTING DER STATIE EN HET BOUWEN DER KERK EN PASTORIE VAN SOESTERBERG MET VERMELDING VAN HETGENE, WAT DAAROP BETREKKING HEEFT.
- 3) ARCHIEF VAN DE PAROCHIE H. CAROLUS BORROMEUS TE SOESTERBERG (1872).
- 4) ARCHIEF VAN DE PAROCHIE H. CAROLUS BORROMEUS TE SOESTERBERG (1873).

HEEN EN WEER... HEEN EN WEER...

DE PONT VAN ZWARTE WILLEM GING 40 JAAR GELEDEN UIT DE VAART.

Joop Piekema

“Man, ga uit het water, het is levensgevaarlijk, je wordt hartstikke ziek!...” Ik hoor het mijn vader nóg roepen. Ik zat, als kind, bij hem in een roeibootje dat hij bij Zwarte Willem had gehuurd. Het was een heerlijke zomerdag, rond 1955, en we dobberden op de Eem nabij de Kleine Melm. Toch vormde dit vredige tafereeltje niet de jeugdherinnering die mij altijd zou bijblijven. Het was de zwemmer. Hij had zich in het water gewaagd. Water dat stonk naar verrotting en bederf, en zwarter was dan zwart... Zwaar vervuild door de Scheepjeswol Fabrieken in Veenendaal. Met mijn vader's stem nog nagalmend in zijn oren, zag de zwemmer nu ook zélf wel in, hoe onverstandig hij had gehandeld. Zo'n geestesproces noemen we voortschrijdend inzicht. Hij ging meteen het water uit...

Zwarte Willem – zijn eigenlijke naam was Willebrordus van den Heuvel – verhuurde niet alleen roeibootjes. Hij bediende ook de veerpont naar de burens aan de overkant, de gemeente Hoogland. Twintig jaar lang trok hij de pont heen en weer, van 1948 tot 1968.

Op 21 april 1947 dient W. van den Heuvel te Soest bij G.S. van Utrecht een verzoek in ter verkrijging van een vergunning tot “het hebben van een pontveer in de Eem aan de Kleine Melm”. De Dienst Gemeentewerken van Soest adviseert B&W hierover op 29 juli 1947 in gunstige zin. De adviesnota bevat een technische beschrijving, die interessant genoeg is om volledig weer te geven.

“Door v.d. Heuvel werd tot voor kort een roeibootje gebruikt om aan de Kleine Melm “over te zetten”. Thans heeft hij een pont in gebruik, die voortbewogen wordt met een trekkabel. Aan de Soester kant van de Eem is in het water een trapsteigertje gebouwd tegen de beschoeide walkant. Aan de andere zijde van de Eem legt de pont aan, tegen een schuin oplopend steigertje, dat eveneens in het water is uitgebouwd. Tussen beide steigers blijft nog ca 35 meter vaarruimte over. De trekkabel kan door middel van een liertje gelost worden, om de scheepvaart te laten passeren. Via de veerpont is het mogelijk om van de gemeente Soest naar de gemeente Hoogland te komen. Tevens dient de pont om vee over te zetten. Gezien als

schakel tussen de Gemeente Soest en Hoogland is de aanwezigheid van deze pont zonder twijfel nuttig”.

B&W adviseren G.S. dan ook, bij schrijven van 4 augustus 1947, het verzoek van W. van den Heuvel in te willigen.

Bij besluit van G.S. d.d. 20 april 1948, 2e afdeling nr 1150/644, wordt aan adressant tot 1 april 1949 vergunning verleend “tot het hebben en tot wederopzegging behouden van een veerpont in de Eem, ter plaatse van de Kleine Melm te Soest, alsmede tot het hebben en tot wederopzegging behouden van een aanlegsteiger aan beide boorden

van de Eem te dier plaatse (...)”. Aan de beschikking worden een aantal voorwaarden verbonden. Zo moeten de aanlegsteigers in goede staat worden gehouden, moet de pont bij donker langs zij tegen de betonbeschoeiing aan de Soester zijde van de Eem worden gemeerd, en dient de pontketting, als de pont niet vaart, steeds gevierd op de bodem van de Eem te liggen. Tenslotte dient de vergunninghouder in januari 1949 een recognitie van f 1,- aan de provincie Utrecht te betalen – dit is een belasting die moet worden voldaan ter erkenning van een recht, in dit geval het recht dat de provincie heeft met betrekking tot de Eem.

G.S. verlengen, bij beschikking van 24 mei 1949 nr 1399/903, de vergunning per 1 april 1949 voor onbepaalde tijd, onder dezelfde voorwaarden als een jaar eerder.

Natuurvorser Rinke Tolman maakte dankbaar gebruik van de pont. Dat blijkt uit zijn bijdrage voor weekblad "De Spiegel" van 19 mei 1956:

"... stonden wij op de los- en laadplaats de Kleine Melm bij 't veerhuis. Fel flonkerden de meanders van de Eem. (...) Sjaan, de struise dochter van Zwarte Willem, de pontjesbaas, wreef binnenshuis de vloeren en meubels glimmend glad en haar wangen bellefleurig rood. Ook dit was het voorjaar. "Ja", zei haar moeder toen, die ons overzette. "Wij zijn met de schoonmaak bezig. Daar staan twee maanden voor". Verbouwereerd antwoordde ik alleen maar: "O". Maar met schrik in mijn hart stelde ik mij tijdens de korte overtocht voor, dat mij zoiets moest overkomen: acht, negen weken te moeten leven in een sfeer van ontreddering en onredelijkheid".

In het tijdschrift "Oud Utrecht" van februari 1964 doet historieschrijver E. Heupers gewag van de pont: "Nog altijd is de Kleine Melm een overzetplaats voor voetgangers en fietsers. Het pontje brengt u voor twintig cent naar de overkant. Op het ogenblik fungeert Willem van den Heuvel of Zwarte Wil-

lem als veerman, eigenaar van het oude veerhuis. Op zondagen wordt er druk gebruik van gemaakt daar een gedeelte van de gemeente Hoogland kerkelijk nog onder Soest thuis hoort".

In de Soester Courant van 18 juni 1965 brengt Heupers de pont opnieuw te berde: "Nog altijd is de Nieuwe of Kleine Melm een overzetplaats voor fietsers en voetgangers. Voor ander verkeer is de pont niet geschikt, nog minder de weg die naar Hoogland leidt en door het weiland loopt. Op het ogenblik fungeert Willem van den Heuvel, alom in Soest bekend als "Zwarte Willem" als veerman. Verversingen, wijn en bier worden er nog steeds geschonken in de oude herberg, al zal men er geen nachtlogies meer verstrekken zoals in de tijd van Joffer Bartolotti".

Soms gaat er wat mis. Of beter gezegd: dan is het raak! Onder de kop "pont raakte lek" meldt de Soester Courant van 24 november 1964: "Schipper J.B. voer met zijn schip van 268 ton in de richting Amersfoort. Bij de Kleine Melm kreeg hij moeilijkheden met de schroef van het schip, dat naar de kant afdreef en de pont van de Hooglandse* inwoner W. v.d. H. ramde. De pont raakte lek".

Heeft dit de doorslag gegeven? Hoe dan ook, op 24 november 1966 meldt W. van den Heuvel zich op het spreekuur van

wethouder Openbare Werken A.P. Hilhorst. Hij geeft daar de volgende boodschap af die keurig in een formulier wordt verwerkt:

Omschrijving:

“Overweegt particulier pontveer Kleine Melm te beëindigen. Is niet meer rendabel, vooral niet nu door de provincie een W. A. – verzekering, afgestemd op f 500.000,-- per gebeurtenis wordt geëist. Voortzetting van de exploitatie zou kunnen plaatsvinden als de gemeente ‘subsidie’ verleent. Van den Heuvel noemde een bedrag van f 25,-- per week”.

Toezegging Wethouder:

Zaak op agenda B&W plaatsen.

Nader advies directeur Gemeentewerken:

Het enige motief voor subsidieverlening zou kunnen zijn het feit, dat van de pont door natuurminnaars vrij veel gebruik wordt gemaakt. Een principe-uitspraak ware te doen. Mocht deze positief luiden, dan kan nog nader worden onderhandeld over de bijdrage van de gemeente.

Nader advies Secretarie-afdeling:

Subsidies dienen alleen te worden verstrekt indien er sprake is van een algemeen belang.

Nadere beslissing B&W

Afwachten bericht v.d. Heuvel.

In de marge is de aantekening geplaatst:

“17-06-1968 niets meer gehoord. Dep(oneren)”.

Het is niet aan het toeval te wijten dat in de Soester Courant van 23 juli 1968 onder de kop “Met de pont over de Eem” een foto verschijnt van de pont in bedrijf. De bijbehorende tekst luidt als volgt: “In deze tijd van kunstmanen, snelwegen, via- en aquaducten doet het weldadig aan om op een mooie zomerdag, oog in oog te staan met een in bedrijf zijnde ouderwetse veerpont. En wanneer die pont dan ook nog de enige verbinding is tussen de oevers van een echte rivier, waar langs beide zijden de koeien rustig grazend voortgaan, dan zijn alle factoren voor een “echt” Hollands landschap volop aanwezig. Terwijl de pont aan de Grote Melm, als zodanig geen werkelijke openbare dienst meer doet, – alleen de landbouwers met landerijen aan de andere zijde van de Eem maken er gebruik van – vormt de veerpont aan het einde van de Eemstraat, bij het café Willem van den Heuvel een schakel in de alleen voor fietsers en wandelaars aantrekkelijke route naar Hoogland en omgeving”.

Weinigen zullen zich op dat moment realiseren dat de pontbaas weldra de leeftijd van 65 jaar zal bereiken. Tijd dus voor de – in die jaren nog bescheiden – AOW-uitkering.

Op 23 augustus 1968 wordt ter gemeen-

Foto gemaakt bij het afscheid van de pont in 1968. Aan dek zien we rechts Willem van den Heuvel, met aan zijn linkerzijde de bekende Soester journalist G.S.T. van de Poll.

tesecretarie een briefje ingeboekt met de navolgende inhoud: “Ondergetekende W. v.d. Heuvel Kleine Melm Soest laat hierbij weten dat ik het voornemen heb om het pontveer (de Kleine Melm) wegens de hoge kosten van onderhoud en de toestand van de pont 1 november a.s. op te heffen. Achtend W.v.d. Heuvel, Kleine Melm Soest”.

Het ambtelijk advies, aan onderzijde vermeld, luidt: “Op grond van het Provinciaal Utrechts Veren Reglement dient de ondernemer hiervan mededeling te doen aan GS. Dit ware hem mede te delen”.

B&W besluiten conform op 3 september 1968.

Op 11 september 1968 schrijven B&W aan W. v.d. Heuvel:

“Naar aanleiding van uw bovenvermelde brief delen wij u mede, dat de mededeling van de opheffing van uw overzetveer krachtens het Provinciaal Utrechts Verenreglement moet worden gedaan aan Gedeputeerde Staten van de provincie Utrecht. Wij geven u in overweging een zelfde mededeling, zoals u aan ons hebt verzonden, te zenden aan genoemd college”.

Op 20 november 1968 wordt ter gemeentesecretarie een schrijven van G.S. ontvangen dat als volgt luidt: “Te uwer informatie delen wij u mede dat wij dezer dagen een brief ontvingen van de heer W. van den Heuvel, Eemweg 4 te Soest, ondernemer van het voetveer tussen Soest en Hoogland over de Eem ter hoogte van de “Kleine Melm”, houdende mededeling van de opheffing van voornoemd voetveer met ingang van 1 november j.l.”.

Het schrijven wordt op 26 november 1968 door B&W voor kennisgeving aangenomen.

Hiermee valt – óók formeel – het doek over de veerpont.

Nog éénmaal wordt Willem van den Heuvel geïnterviewd, waarschijnlijk

door journalist G.S.T. van de Poll: het artikel verschijnt in de Soester Courant van 1 november 1968, met als kop "Veerpontje van Willem van den Heuvel voor f 300,-- te koop". De bijgeplaatste foto is op dezelfde dag gemaakt als die, welke we eerder tegenkwamen in de SC van 23 juli 1968 – sterker nog, we zien op de pont dezelfde mensen staan!

Het woord is aan de gewezen pontbaas: "Ik heb het nu twintig jaar gedaan, nu wil ik eindelijk eens een beetje tijd voor mezelf hebben". De journalist neemt het vervolgens van hem over: "Het vaartuigje ligt nu voorgoed aan de ketting, tenzij iemand bereid is, het voor f 300,- van hem over te nemen. Die kans is echter niet groot. Het pontje begint diverse ouderdomsverschijnselen te vertonen en was eigenlijk allang aan vervanging toe, maar van gemeentezijde voelde men er weinig voor om ter wille van de historie dit stukje folklore in ere te houden. En voor Willem van de Heuvel was het niet lonend meer. Een kwartje per mens of beest vroeg hij de laatste jaren, wat hem wel een redelijk aantal kwartjes opleverde maar niet voldoende om bijvoorbeeld het nog niet zo lang geleden ontstane gat in het bootje anders dan provisorisch te dichten.

v.d. Heuvel: "Vaak was het hier zo druk, dat ik niet eens de tijd kreeg om me te scheren".

Journalist: "Voor hij het pontje in gebruik nam, zette hij mens en dier per roeiboortje over, niet om er wat aan te

verdienen, maar alleen om de gemeenschap van dienst te zijn. Die taak vervult vanaf vandaag alleen zijn café nog".

V.d. Heuvel: "De meeste mensen hebben tegenwoordig toch een auto. Zij kunnen het best zonder veer stellen".

Journalist: "Twee keer is het pontje in het verleden op de bodem van de niet al te reine Eem terechtgekomen na een aanvaring met een schip. De bergingskosten waren voor de heer Van den Heuvel. Uit zijn portemonnee moesten ook nieuwe kabels betaald worden".

V.d. Heuvel: "Nee, ik doe het niet meer, en de gemeente kennelijk ook niet, want op een verzoek om subsidie is de gemeente nooit ingegaan".

Journalist: "Willem van den Heuvel weet zich nog wel tijden te herinneren dat het oversteken allerminst een aangename bezigheid was. In tijden, dat het water erg laag stond, haalde de pont vaak de overkant niet eens. Dan moest men verder over een plank".

v.d. Heuvel: "Dat is nu allemaal verleden tijd. Ik hoef nu niet meer door weer en wind de Eem over en word ook niet meer uit m'n bed gehaald".

De "natuurminnaars" hebben er 40 jaar op moeten wachten. Er is lang over gesproken. Maar de vaste oeververbinding, de fietsbrug, is er dan toch gekomen. We kunnen nu al spreken van een "oeverloos" succes! Voorspellers durven het zelfs aan om te zeggen dat de brug, tengevolge van regelmatig terug-

kerende verkeersopstoppingen, al spoedig verbreed zal moeten worden!

Genealogie:

Willebrordus van den Heuvel werd op 4 augustus 1903 in Hoogland geboren. Zijn vader was Wilhelmus van den Heuvel, geboren 11 maart 1862 te Hoogland; zijn moeder Klasina Brouwer, geboren 31 maart 1863 te Leusden. In 1928 vestigde hij zich, komende van Hoogland, op het adres Eemweg 4 te Soest, beter bekend als het veerhuis 'de Kleine Melm', waar hij het café overnam van 'tapper' Reijer van den Hoef. Daar is hij, met zijn gezin, zijn verdere leven blijven wonen.

Hij trad op 28 september 1932 te Soest in het huwelijk met Maria Cornelia Allegonda de Haas, geboren te IJsselstein op 29 oktober 1905. Uit het huwelijk werden 3 kinderen geboren.

Zijn bijnaam 'Zwarte Willem' heeft hij mogelijk te danken aan het feit dat hij borstelige wenkbrauwen, donker haar en een gebruinde kop had.

* Dit moet zijn: 'Soester inwoner'. Door een vergissing zijn woonplaats en geboorteplaats kennelijk verwisseld.

BRONNEN:

ARCHIEF GEMEENTE SOEST 1929-1975, DOSIERNRS 2305 EN 4066, STUKKEN BETREFFENDE DE VEERPONT OVER DE EEM AAN DE KLEINE MELM, 1947-1949, 1966, 1968.

BEVOLKINGSREGISTERS GEMEENTE SOEST.

ARTIKEL VAN RINKE TOLMAN "WAT STELDEN MAART EN APRIL ONS TELEUR!", VERSCHENEN IN TIJDSCHRIFT "DE SPIEGEL" VAN 19 MEI 1956.

ARTIKEL VAN E. HEUPERS "DE GROTE EN KLEINE MELM TE SOEST", VERSCHENEN IN TIJDSCHRIFT "OUD UTRECHT" JRG 37 NR 2, FEBRUARI 1964.

SOESTER COURANTEN.

Eerdere publicaties in dit blad over de Kleine Melm:

jrg 7 nr 1, jrg 8 nr 4, jrg 9 nr 1, jrg 16 nr 3.

DE MALEBRUG

Ton Hartman

Inleiding.

Onderlaast is de fietsbrug tussen Soest en Hoogland geopend. Bij deze opening werd ook de naam onthuld namelijk "Malebrug". Tijdens de opening was al wel duidelijk dat er maar weinig mensen waren die wisten waar deze naam aan ontleend is. In dit artikel wordt verklaard waar de naam zijn oorsprong vindt. Enkele Soester historici die naar een verklaring gevraagd werden opperde de gedachte dat met 'male' het bemaalen van een polder bedoeld wordt. Deze gedachte is een realistische gedachte maar hier niet van toepassing. Aan de oostelijke kant van de rivier is de brug over de Eem gelegd aan het uiteinde van de 'Malewetering' bij het gemaal 'Malesluis', in de laatste naam zit al een tegenstrijdigheid. In vroegere tijden was er dus een sluis in de 'Malewetering' om water in de Eem te laten afvoeren of bij opstuwende winden het water te beletten om binnen te stromen. Maar om water weg te malen heb je een soort van molen nodig en is een sluis niet genoeg. Toen er dus een gemaal kwam in de plaats van een sluis heeft dit gemaal de naam 'Malesluis' gekregen, maar daarmee is de naam 'Male' nog niet verklaard.

Het College van de Malen op het Hoogland.

Voor de verklaring van 'Male' moeten we terug naar de middeleeuwen en een stukje ontginningsgeschiedenis behandelen. Dat brengt tevens een link tussen Soest en Hoogland naar voren. Rond de eerste millenniumwisseling behoorde veel landbouwgronden en de daarop staande hoeven (boerderijen) in Soest en Hoogland toe aan kerkelijke instellingen zoals de Sint Paulusabdij en het kloosterstift te Elten. De woeste en nog niet ontgonnen gronden werden toendertijd verdeeld en stukje bij beetje ontgonnen. De ontginners behoorden bij bepaalde hoeven en mochten zich min of meer eigenaar van deze nieuwe ontginningen noemen. De restgebieden werden gezamenlijk aangepakt en ongedeeld verdeeld over de vijftien en een halve eigenaar van boerderijen in het gebied van Hoogland. Door vererving en verkoop kwamen er al gauw meer eigenaren en besloot men elk aandeel in vieren te delen. Er bleken toen 62 porties te bestaan. Gezamenlijk hebben ze van een aandeelhouder een portie gekocht en sinds vele eeuwen heeft deze 'vereniging' dus 61 'Malenporties' in bezit. Deze 'vereniging' werd in oude geschriften genoemd "Het College van de Malen op het Hoogland" en bestaat

dus uit de 'malen', dat wil zeggen de leden/aandeelhouders. Deze 'malen' hebben gezamenlijk een wetering en een sluis laten aanleggen en in de loop der tijden werden deze dan ook naar de eigenaren "Malewetering" en 'Malesluis' genoemd.

Kunnen we deze 'vereniging' vergelijken met het 'Groot Gaesbeker Gilde' of het 'Sint Anna Gilde' die we hier in Soest hebben? Duidelijk niet, bij de Soester 'verenigingen' is het bij beëindiging van het lidmaatschap over en uit. Bij de 'malen' is de malenportie vererfbaar en blijft meestal in de familie. De 'malen' zijn over het algemeen geen Hooglanders en de landerijen worden niet door de 'malen' gebruikt. 'Het College van de Malen op het Hoogland' is een soort marke organisatie (gezamenlijk grondbezit) welke in het oosten van Nederland wel vaker voorkwam. Ook in 't Gooi hebben ze heel lang zo een organisatie gehad namelijk de erfgooiers met de vereniging 'Stad en Lande'. Deze laatste vereniging was duidelijk een organisatie van gebruikers en niet van eigenaren en de erfgooiers hadden een gebruiksrecht en geen eigendomsrecht.

Hoewel de gilden in Soest al een respectvolle ouderdom hebben zijn de 'malen' toch nog wat ouder, hun eerste vermelding dateert uit 1282. Uit de 14e eeuw zijn al wat namen van 'malen' bekend, mogelijk komen er wat van deze 'malen' uit Soest. De naam Gerrit

Zoes wijst in de richting en ook Egbert de Beer zou best familie in Soest gehad kunnen hebben.

Uit historisch oogpunt gezien is Johan van Oldenbarnevelt misschien wel de bekendste 'maal' geweest, ook was Soest niet geheel onbekend voor hem, zijn familie bezat hier ook wat landerijen en een boerenhofstede. Een van deze landerijen was gelegen nabij het punt waar de nieuwe brug op de Soester oever aansluit en vormde een aansluitend lint naar boerderij 'De Staelenhoef' (nu Birkstraat 123). Het was een mooie reden geweest om de brug naar hem te vernoemen, deze markante figuur, geboren in Amersfoort, had in het Eemland vele bezittingen. Als in Johan's jonge jaren de brug er was geweest had hij daar zeker gebruik van gemaakt om een rondreis langs de eigendommen van zijn familie te maken. Misschien had hij op zijn oude dag wel terug willen keren naar zijn geboortegrond maar het is anders gelopen. Hij kreeg het aan de stok met Prins Maurits, het droevige einde van Johan van Oldenbarnevelt moet bekend zijn.

Omdat ik verwacht dat er vele recreanten en toeristen van deze brug gebruik zullen maken die uit het gehele land komen had een naam met nationale betekenis misschien wel wat meer cachet aan de brug gegeven.

De Malewetering.

Wetering is weer een mooi woord wat een ouderwetse klank heeft maar de meeste lezers zullen wel begrijpen dat daarmee een watergang bedoeld wordt. De Malewetering is een uitwetering of buitenwetering, vanaf de verschillende landerijen van de 'malen' wordt het water door gebieden die aan andere toebehoren naar de Eem geleid. Het is vergelijkbaar met het 'Oude Grachtje' in onze polder.

Sint Margriet

Kunnen we heden ten dage de 'malen' nog herkennen? Eigenlijk niet echt, alleen één keer per jaar verzamelen ze zich om de jaarcijfers te controleren, de 'uitdeling' in ontvangst te nemen en een soortement 'teerdag' te vieren. Dit gebeurt al eeuwenlang op de naamdag van Sint Margriet (oude stijl d.w.z. volgens de Juliaanse kalender) en dat is 13 juli. Er is geen verklaring waarom dit op 'Margrietendag' gebeurt.

De huidige malen hebben meestal hun 'malenportie' verkregen via vererving, het is daarom niet verwonderlijk dat vele 'malen' connectie hebben met notarisfamilies. Indien een familie geen interesse meer in de malenportie had dan wist de notaris dat meestal als eerste en kon daar dan op inspelen.

Door de landinrichting, wegeaanleg en stadsuitbreiding zijn in de loop der tijden (vooral 20e eeuw) verschillende oorspronkelijke landerijen vervreemd,

doch zijn er ook weer wat andere landerijen aangekocht en dus blijft het 'College van de Malen op het Hoogland' zijn bestaansrecht houden. De rentmeester en de thinsmeesters (dit is het dagelijks bestuur) van deze vereniging waren dan ook zeer vereerd met de naam van de fietsbrug.

De gegevens voor dit artikel komen uit het boek 'Een zeer oud en voornaam college' geschreven door dr. C. Dekker en uitgegeven in 2000. De ouderdom hebben we al behandeld maar wat wordt nu met 'voornaam' bedoeld. In de late middeleeuwen mocht dit college bepaalde eigendomsoverdrachten zelf registreren en zelfs een schout aanstellen, ook het schouwen van wegen en waterlopen behoorde tot hun takenpakket. Zodoende hadden ze taken die normaal door het gerechtsbestuur (vergelijkbaar met nu het gemeentebestuur) gedaan werden. Ze mochten zich toen daarom 'voornaam' noemen.

Slot.

In het bovengenoemde boek zijn nog veel meer wetenswaardigheden beschreven maar we nemen het advies van Johan van Oldenbarnevelt ter harte. Zijn laatste woorden op het schavot waren dan ook; *"maak het kort, maak het kort"*.

HOMO LUDENS (DE SPELENDE MENS); BEN V.D.POL, DE RIETPLUIM, DE WINDHOND EN EEN GEILE PASTOOR.

Wim de Kam

In de jaren dertig van de vorige eeuw schreef de bekende cultuurhistoricus Huizinga o.a. het interessante boek 'Homo Ludens' of wel 'De spelende mens'. In de inleiding schreef hij: "Sinds lange tijd ben ik steeds stelliger tot de overtuiging gekomen dat menselijk beschaving opkomt en zich ontplooit in spel, als spel."

Als je dat op je laat inwerken dan lijkt het erop dat 'spelen', 'het spel' sterk gebonden is aan de mensenwereld. Gelukkig wijst Huizinga er al op de eerste bladzijde van zijn boek op dat spel ouder is dan cultuur en al bestond voordat er sprake was van menselijk samenleven. 'De dieren hebben niet op de mens gewacht om te spelen'. Huizinga schreef ter toelichting o.a.: "Men behoeft slechts jonge honden bij hun spel gade te slaan, om in hun lustig ravotten al de grondtrekken van het spel waar te nemen. Ze nodigen elkander uit door een soort van ceremoniële houdingen en gebaren. Zij nemen de regel in acht dat men zijn makkers oor niet doorbijten zal. Zij stellen zich aan alsof ze vreselijk kwaad zijn. En vooral: bij dit alles ondervinden zij klaarblijkelijk

een hoge graad van pret of aardigheid". Volgens Huizinga is het spel reeds in zijn eenvoudigste vormen, en in het dierlijke leven, meer dan een fysische activiteit en worden de grenzen van het zuiver biologische overschreden. Er is iets van 'geest' in het spel, dat wezenlijk is. Of dit al dan niet waar is, laat ik nu maar rusten want het voert te ver om daarop verder in te gaan. Wat wel duidelijk is dat het spel zich uitstrekt over dierenwereld en mensenwereld samen en dat het spel als zodanig niet in een rationeel verband is gefundeerd, aangezien een gegrond zijn in de ratio (de rede) haar tot de mensenwereld zou beperken. 'Het bestaan van het spel is aan geen trap van beschaving verbonden'.

Omdat wij zogenaamd redelijke wezens zijn, is het goed om het vorenstaande nog eens goed te beseffen alvorens in te gaan op het spel als cultuurverschijnsel dat als een gegeven grootheid is en wordt ingezet voor diverse doeleinden, waaronder het schaven aan de kwaliteit van het menszijn en de omgang met elkaar. Er zijn volgens Huizinga vele kenmerken aan het spel verbonden. Een

tweetal wil ik noemen. Het eerste kenmerk is dat het spel niet het 'gewone' of 'eigenlijke' leven is. Het is een uittreden daaruit in een tijdelijke sfeer van activiteit met een eigen strekking. Het is 'alsof', 'maar voor de grap', 'maar zogenaamd' enz.

Een ander kenmerk van spel is het element van spanning en het streven naar ontspanning. Die beide kenmerken in samenhang kunnen aan het spel schoonheid verlenen, een esthetisch genoegen bieden.

Vorig jaar werd uitgegeven het prachtige boek 'Het gevleugelde woord' van Herman Pleij over de geschiedenis van de Nederlandse literatuur in de periode 1400 tot 1560. Daarin wordt beschreven hoe onder het gewone volk in de volkstaal belangrijke zaken via het toneel onder de aandacht werden gebracht. Dat gebeurde door in het toneel de wereld op z'n kop te zetten met de bedoeling om te laten zien: zo hoort het dus niet in het gewone leven. Bij vele feesten en gelegenheden trok men zowel op stadsniveau als in buurten en wijken alle registers open met boertige kluchten, zotternijen enz. Schutterijen, gilden en rederijkers wedijverden met elkaar in het tonen van hun toneel- en voordrachtskunsten. Volgens Pleij steeds met het oogmerk om via komische situaties te laten zien dat het eigenlijk anders hoorde. De figuur van 'de wereld op z'n kop zetten' heeft ook in de daarop volgende eeuwen nog volop

gestalte gekregen met daarop afgestemde prenten.

Overigens zal Herman Pleij de eerstvolgende Jac. Van Looye- en verzorging op zondagmiddag 21 september a.s. in de Oude Kerk. Schrijf deze datum alvast in uw agenda want hij is een boeiend verteller die voor ons het Jaar van de traditie (2008-2009) zal inleiden.

Toneeluitvoeringen op wijk- en buurt-niveau zijn feitelijk tot aan de komst van de televisie in de jaren vijftig van de vorige eeuw een belangrijke bron van vermaak en lering gebleven door de eeuwen heen. Dat geldt ook voor Soest ook al zijn daarover weinig gegevens bekend uit de periode tot 1900. Van de vorige eeuw weten we in dat opzicht meer. In de eerste helft van de vorige eeuwen vonden tal van toneeluitvoeringen plaats en waren diverse toneelverenigingen actief. De meeste zijn inmiddels opgeheven.

Een nog betrekkelijk jonge vereniging (zestig jaar), die nog bestaat is de toneelvereniging De Rietpluim. In die vereniging is geruime tijd de onlangs overleden rietdekker Ben v.d. Pol actief geweest. Zijn vader was mede-oprichter van de wijk/buurtvereniging Kerkebuurt waaruit deze toneel vereniging is voortgekomen. Ben v.d. Pol en zijn vader wisten als geen ander dat de mens niet alleen een homo Faber (makende mens) kan zijn – in hun situatie: rietdekker, maar ook behoefte had om te spelen (homo ludens). In een interview

dat is opgenomen in het archief mondelinge geschiedenis in 2000 vertelde Ben dat er altijd werd geoefend achter het huis aan de Eemstraat en dat daar de naam De Rietpluim vandaan komt. Het bestaan van de Rietpluim mag wat mij betreft ook worden gezien als een eerbetoon (een pluim) op de alpinopet van Ben, die ook volop geïnteresseerd was in de lokale historie.

De Historische Vereniging heeft in haar bestaan ook diverse malen het spelelement ingezet om aandacht te vragen voor de cultuurgeschiedenis van Soest. Recent gebeurde dat op 10 en 17 mei ter gelegenheid van de opening van de

nieuwe molen De Windhond op de Eng. In samenwerking met de toneelvereniging De Rietpluim en met medewerking van de Boerendansgroep, de z.g. Hofslotgroep en het shantikoor van Apollo werd een klucht gepresenteerd rond de molen, die gesitueerd was in het midden van de 18e eeuw (toen de vorige Windhond werd gebouwd).

De presentatie van de klucht gebeurde primair ter vermaak, maar ook in dat stuk werd lering aangeboden. Zo werd aandacht gegeven aan de tegenstelling tussen katholieken en gereformeerden mede omdat het molenaarsgeslacht van protestantse huize was in het overwe-

gend katholieke dorp Soest. Ook aan de positie van de ambachtsheer (de prins van Oranje) werd aandacht gegeven.

In het stuk kwam o.m. voor een bevaling in de molen, waarbij gesuggereerd werd dat het kind verwekt zou zijn door de pastoor. Iemand stelde me de vraag of dit niet een beetje ver gezocht was.

Hoewel ik als mede-auteur dat fragment niet bedacht heb (mijn collega-auteur Ton Hartman is veel beter thuis in de katholieke levensfeer) is het fragment heel goed verklaarbaar. Herman Pleij schrijft in zijn al genoemd boek op bladzijde 185:

“De priester is in de literatuur een geliefd model voor ongebreidelde geilheid. Die verbergt hij ook nog eens op huichelachtige wijze door zijn parochianen voor te houden geen gevolg te geven aan de ongeremde en buitenechtelijke lusten, die hem onder alle omstandigheden vreemd zou zijn. Zo’n houding maakt hem aantrekkelijk voor vrouwen die zijn lusten aan den lijve mochten ervaren – door de biecht kon hij zich immers voortdurend met hen afzonderen”.

Ook voor deze passage is van toepassing de stijlfiguur van de wereld op z’n kop zetten en geenszins wordt ermee gesuggereerd dat in die tijd in Soest in het gewone leven een pastoor actief was met extra ordinaire ‘pastorale’ bezigheden. Hoe het werkelijk was in de 18e eeuw? Wellicht dat een tipje van de sluier over de geschiedenis van die periode

kan worden opgelicht als over een paar jaar het nieuwe boek over de geschiedenis van Soest in de 17e en 18e eeuw verschijnt waaraan hard gewerkt wordt door o.a. ons lid Gerard Derks.

Het spel met en over de geschiedenis zullen we als Historische Vereniging voortzetten op velerlei wijze met als serieuze inzet conform onze doelstelling: het bevorderen van de kennis over de geschiedenis en de aandacht en zorg voor het culturele erfgoed van Soest. Dat er inmiddels ook weer volop genomen kan worden van het spel met de wind en de lucht van De Windhond maakt duidelijk dat inspanningen van diverse generaties om het verleden en de toekomst met elkaar te verbinden de moeite alleszins waard zijn.

De leden van de Historische Vereniging Soest werken in een aantal werkgroepen om onderzoek te doen en gegevens vast te leggen. Voor nadere informatie kunt u met de contactpersonen overleggen, te weten:

Werkgroep:

Archeologie	: de heer J. van der Putten,	06 27030981
Genealogie	: de heer W. Routers, routers@wanadoo.nl	035-6010169
Mondelinge geschiedenis	: de heer W.P. de Kam, wim.de.kam@wolmail.nl	035-5880048
Contact Gemeentelijke Monumentencommissie	: de heer H. Gerth,	035-6016635
Contact Museum Oud Soest	: de heer W.P. de Kam, wim.de.kam@wolmail.nl	035-5880048

De contributie per jaar € 20,- voor leden in Nederland
 € 25,- voor leden in het buitenland
 € 35,- voor het bedrijfsleven

Betaling contributie op rekeningnummer 3599.02.235

Betaling bijzondere evenementen op rekeningnummer 3159.91.720

Losse nummers : Verkrijgbaar bij de secretaris.

 Leden € 2,50

 Niet-leden € 5,00

INHOUDSOPGAVE ZOMERNUMMER 2008

	Blz.
Patriotten, prinsgezinden en Pruisen	1
PatoorRademaker (deel 17, slot)	15
Pont van Zwarte Willem	23
De Malebrug	30
Homo Ludens(de spelende mens)	33

